

УКРАЇНЬСЬКА ШЛЯХТА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЧЛЕНІВ POLSKIEGO TOWARZYSTWA HERALDYCZNEGO (1908–1939)

М.Бабінська

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Анотація

У статті аналізуються дослідження польських науковців – членів Polskiego Towarzystwa Heraldycznego – шляхетських родів Правобережної України, увагу приділено критиці рунічної теорії Ф.Пекосінського, історії фамілій Драго-Сасів, Гольшанських, Чарторійських, проблеми надання гербового символу гетьманові І.Виговському.

Ключові слова: шляхетські роди, Польське товариство геральдичне, геральдика, сфрагістика, наукові дослідження.

Аннотация

В статье анализируются исследования польских ученых – членов Polskiego Towarzystwa Heraldycznego – шляхетских родов Правобережной Украины, внимание уделено критике рунической теории Ф.Пекосинского, истории фамилий Драго-Сасов, Гольшанских, Чарторийских, проблеме предоставления гербового символа гетману И.Виговскому.

Ключевые слова: шляхта, Польское геральдическое общество, геральдика, сфрагистика, научные исследования.

Summary

The article is devoted to the researches of Polish scientists, members of Polish Heraldry Society, of noble families of Right-bank Ukraine, attention is spared to the critic of rune theory of F.Pekosinski, histories of such as Drago-Sass, Gol'shanski, Chartoriyski, problem of grant of bearing a coat of arm character a hetman I. Vigovski.

Key words: noble families, Polish Heraldry Society, heraldry, sfragistik, scientific researches.

Діяльність та наукова спадщина Polskiego Towarzystwa Heraldycznego знайшла відображення у дослідженнях Романа Масика¹, Альфреда Точка², Лешека Пудловського³. Враховуючи зростання інтересу сучасних дослідників до наукового середовища Львова першої половини ХХ ст., історіографічна спадщина Polskiego Towarzystwa Heraldycznego потребує докладного вивчення.

Характеризуючи загальний стан історичних досліджень, професор Владислав Семкович у праці «Rozwój nauk pomocniczych historii w latach 1886–1936» виділив Львів як один з важливих центрів історичної науки у Польській державі зазначеного періоду⁴. Поряд з такими інституціями, як Zakład Narodowy im. Ossolińskich та Archiwum aktów grodzkich, котрі займалися публікацією історичних джерел, тут діяли й інші історичні товариства, які поставили Львів в одну шеренгу з такими провідними науковими центрами, як Варшава та Краків. Помітне місце серед них займало Polskie Towarzystwo Heraldyczne.

Polskie Towarzystwo Heraldyczne було утворено у 1906 р. у Львові з ініціативи Л.Пежхали на основі спілки шанувальників геральдики. Товариство очолив відомий дослідник історії Правобережної України, фахівець з джерелознавства, професор Львівського університету Зигмунт Люба-Радзимінський (1843–1928). Після перенесення головного осередку Товариства до Варшави у 1930 р., його головою став професор Варшавського університету, історик, дипломат Оскар Галецький (1891–1973). На першому установчому засіданні, яке відбулося 23 березня 1908 р., було прийнято рішення видавати часописи «Miesięcznik Heraldyczny» та «Rocznik Towarzystwa Heraldycznego», редагування яких доручили професорові Владиславу Семковичу⁵.

«Miesięcznik Heraldyczny» почав виходити з 1908 р. у Львові, а після перенесення головного осередку Товариства до Варшави видавався до початку Другої світової війни. Редагування часопису надалі здійснював Зигмунт Вдовішевський. Редактором «Rocznika Towarzystwa Heraldycznego» залишався Владислав Семкович, у 1932 р. через фінансові труднощі видання цього часопису було припинене.

Основною метою діяльності Polskiego Towarzystwa Heraldycznego була публікація історичних матеріалів джерелознавчого, геральдичного, генеалогічного, сфрагістичного характеру, а також наукових опрацювань та записок у названих галузях історичної науки. На сторінках згаданих часописів Товариства друкувалися історичні розвідки відомих польських істориків: професора Люблінського університету Леона Бялковського, професорів Ягеллонського університету Маріана Фредберга, Станіслава Кутшеби, історика, етнографа, директора Львівського архіву Александра Чоловського та ін.⁶

Серед багатограних напрямків досліджень Polskiego Towarzystwa Heraldycznego чільне місце відводилося проблемам минулого Правобережної України, зокрема історії князівських та шляхетських родів. На сторінках «Miesięcznika Heraldycznego» неодноразово висвітлювалася полеміка між польськими істориками Францішеком Пекосінським, Александром Яблоновським та Антоні Малецьким про витоки української (руської) геральдики. Загальну характеристику та об'єктивну оцінку позиціям істориків спробував дати В.Семкович у статтях, присвячених науковій діяльності Ф.Пекосінського⁷.

Ф.Пекосінський, захищаючи розроблену ним рунічну теорію походження гербових знаків Королівства Польського, наполягав спочатку на варязькому, а потім польському походженні української геральдики, називаючи її «сестрицею», а після критичних відгуків А.Яблоновського та А.Малецького – «рідною дочкою» польської геральдики⁸. Опонент Ф.Пекосінського А.Яблоновський не відкидав наявності рунічних символів на гербових та печатних знаках української (руської) шляхти, однак вчений наголошував на їх варязькому походженні. До того ж автор звертає увагу ще на одне джерело української геральдики, раніше не згадуване, а саме – тамги або східні родові знаки. Українська геральдика, на думку А.Яблоновського, не належить до спадщини лехітсько-польської геральдики, а є окремим повноцінним явищем, що складається з різних елементів, і з плином часу не втратило своєї самобутності⁹.

Подібної версії дотримувався А.Малецький у дослідженні «Znaczenie unii horodelskiej w r. 1413 z punktu widzenia heraldycznego». На підставі інтерпретації городельських документів, а також документів Владислава Ягайла 1432 р. автор дійшов висновку, що українська шляхта, маючи власні печатні знаки, повинна була мати і відповідні родові символи. Правові акти 1413 р. та 1432 р. дозволили представникам української і литовської знаті використовувати польські герби¹⁰.

Проти теорії Ф.Пекосінського виступив і М.Грушевський, котрий звернув увагу на той факт, що у X ст. українські купці та князівські послі мали власні золоті та срібні печатки, які служили їм за посвідчення, а також вказав на давньоруські перстні, монети київських князів та дрогочинські пломби, що містили геральдичні знаки¹¹.

Український історик Богдан Барвінський також не залишився осторонь вищезгаданої дискусії. Свої думки вчений виклав у статті «Pieczęcie bojarów halicko-włodzimierskich z pierwszej połowy XIV wieku». Аналізуючи дослідження Олександра Лаппо-Данилевського «Печати последних Галицко-Владимирских князей и их советников», яка містить детальний опис печаток галицько-волинської знаті періоду правління князя Юрія Болеслава II, датованих 1334 р. і 1335 р., та Дмитра Дедька 1342 р.¹², Б.Барвінський спростовує тезу Ф.Пекосінського про те, що візерунки на печатних знаках галицько-волинських бояр з 1334–1335 рр. слід розглядати як «безглузді знаки»¹³.

Аналогічні до описаних О.Лаппо-Данилевським візерунки охарактеризував у своїй розвідці «Молотовське срібло» М.Грушевський. В обох описах печаток галицько-волинської знаті згадуються зображення птаха. Б.Барвінський також звернув увагу на ще одну статтю М.Грушевського «Звенигород галицький», де подано опис олов'яної пломби, одна зі сторін якої містить тризуб Володимира Великого. На підставі аналізу праць О.Лаппо-Данилевського та М.Грушевського Б.Барвінський доходить висновку, що вищезгадані печатки галицько-волинських бояр можна вважати «догербовими символами»¹⁴. Таким чином, теорію Ф.Пекосінського про польське походження української геральдики було повністю спростовано.

Проблема походження українських шляхетських династій привертала значну увагу науковців Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. В одному з перших номерів «Miesięcznika Heraldycznego» було опубліковано статтю В.Семковича «O rodzie Dragów-Sasów»¹⁵. Автор робить спробу прослідкувати походження роду Драго-Сасів, одного з найпоширеніших шляхетських родів на Русі Галицькій. Проаналізувавши та узагальнивши попередні теорії походження роду, в яких зазначалися версії угорського, валахського, а також українського коріння Драго-Сасів, автор окреслив власну схему походження роду.

На думку В.Семковича, в першій половині XIV ст. на території угорського Мармарошу існував валахський рід, протопластом якого був Драгош. Його син Гиуля (Guyla) виступає в писемних джерелах із прізвиськом: «Сас воєвода». Таке прізвисько, на думку В.Семковича, постало після того, як Гиуля отримав від угорського короля Людовика земельні володіння в Трансильванії, а саме в Бистжицькому окрузі, де здавна існувало саське поселення Молдавабурга. Гиуля-Сас мав вісьмох синів: Балка (Волка), Драга, Івана, Драгомира, Стефана, Татара, Коста і Мирослава. Частина роду залишилася в Мармарошу, де під назвою Драгфів існувала до 1555 р. Інша частина переселилася на територію України, давши початок роду Сас. Обидві лінії – угорські Драгфи та українські Саси – використовували єдиний гербовий символ: півмісяць краями до верху, на кожному ріжку зірка, а в центрі стріла¹⁶.

Докладніше проблема походження Драго-Сасів була висвітлена у праці Людвіка Виростка «Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej». У ній подано коротку історію проникнення та осадництва роду Драго-Сасів на територію Червоної Русі, досліджені численні сфрагістичні джерела, подано опис гербових знаків, а також проаналізовано роль Драго-Сасів на тлі колонізації вищезгаданих земель¹⁷.

Стаття О.Галецького «Koriatowicze a przodkowie Holszańskich i Czartoryjskich» присвячена з'ясуванню походження відомих князівських родів Правобережної України Гольшанських та Чарторійських. Автор висунув власні аргументи щодо походження одного з учасників підписання Кревської унії 1385 р. – подільського князя Бориса. На противагу твердженню професора Ю.Пузини, котрий ідентифікував князя Бориса із Ольгімунтом, засновником роду Гольшанських, О.Галецький підтримує версію Ю.Вольфа, згідно з якою Борис був одним із синів литовського князя Коріата. Водночас відкидається теза про походження від Коріатів іншого князівського роду Чарторійських. На основі аналізу документальних джерел Оскар Галецький доходить висновку, що основоположником династії Чарторійських був князь Костянтин Ольгердович¹⁸.

Проблемі походження шляхетського роду Халецьких присвячено статтю «Chaleccy na Ukrainie». В згаданій публікації О.Галецький, котрого відносять до нащадків Халецьких, проаналізував версії походження роду в працях Кояловича, Коссаковського, Блещинського. Автор спростовує версію про татарське походження роду і на основі документальних джерел та описів доводить, що герб Халецьких має руське походження і належить до цілої групи гербів родин руських та литовсько-руських. Стосовно назви родового гнізда, котре знаходилося на р. Сож, а саме назви «Chalcz», автор підтримує твердження С.Закжевського

про зв'язки з червоно-руським Галичем і вказує на заснування поселення плем'ям радимичів, які, за припущенням автора, до переселення у чернігівські землі мешкали на території Червоної Русі¹⁹.

Окрему увагу у своїй розвідці О.Галецький приділив постаті Михайла Халецького, посла Великого князя Литовського Александра Ягеллончика. Михайло Халецький тричі (1496 р., 1500 р., 1501 р.) відряджався до останнього володаря Золотої Орди Шах Ахмета. Найважливішим було третє посольство, метою якого було укладення військового союзу із заволзькими татарами проти московського князя Івана Васильовича та кримського хана Менглі-Гірея.

Після укладення договору М.Халецький разом з татарами вирушив до Чернігово-Сіверщини, де спустошив околиці Новгороду-Сіверського аж до Стародуба і здобув Рильськ та інші фортеці. У 1501 р. Михайло Халецький був призначений чернігівським старостою. Після його смерті численні нащадки можновладця закріпили панівне становище на Чернігівщині та у Речицькому повіті і зберігали становище одного з найвпливовіших шляхетських родів у регіоні аж до занепаду Речі Посполитої²⁰.

У 1909 р. до відзначення річниці підписання українсько-польського Гадяцького договору вчені *Polskiego Towarzystwa Heraldycznego* підготували низку публікацій, присвячених українському гетьманові Івану Виговському. Одним з перших статтю на згадану проблематику під назвою «*Udostojnienie herbu Jana Wyhowskiego, hetmana wojsk zaporoskich, u r. 1659*» опублікував на сторінках «*Miesięcznika Heraldycznego*» польський історик Александр Чоловський. Основну увагу було приділено факту удостойнення гетьмана родовим гербом Абданк спеціальним дипломом Яна II Казимира від 4 червня 1659 р.

У документі відмічалися особисті заслуги гетьмана Івана Виговського перед польською Короною, і як нагороду за довгі роки служби йому надавалися нові земельні володіння, а саме – Любомльське та Барське староства з правом їх передачі у спадок. Окремим пунктом зазначалося удостойнення гетьману родового герба Абданк. Стосовно почесного титулу, котрий також мав би отримати Іван Виговський, у дипломі нічого не сказано. А.Чоловський робить припущення про «майже князівські права» гетьмана, однак остаточного висновку про те, чи дістав Іван Виговський княжу гідність чи ні, автор уникає²¹.

У статті О.Галецького «*O pierwotnym herbie Wyhowskich*» звертається увага на той факт, що родина Виговських мала власний герб ще до видання славнозвісного документа 1659 р. Про це свідчить опис герба брата гетьмана Костянтина Виговського, який містився у монографії Віктора Віттига «*Niżnana szlachta polska i jej herby*»: «гербове зображення Виговського схоже на Абданк, але ще більше воно подібне до руських варіантів Сирокомлі»²². Герб Сирокомлі є похідним від Абданку, саме тому можна помилитися при вивченні давніх родових знаків, оскільки обидва вони складаються з двох срібних крокв із зрізаними денцями, обернених вершинами вниз і сполучених між собою на зразок літери «W» на червоному полі. У нашоломку над короною повторюється та сама емблема. Єдиною суттєвою відмінністю Сирокомлі є доповнення основного зображення крокв срібними або золотими хрестами.

Відомий також і опис печатки самого Івана Виговського, котрий опублікований у другому томі «Памятников, изданных Временною комиссиею для разбора древних актов»²³. Дана публікація містить таблицю з печатками українських гетьманів. Під четвертим номером подано печатку Івана Виговського, яка майже повністю відповідає гербу Костянтина за єдиним винятком: на печатці, окрім основного зображення, були ініціали «I.W.». У листі Івана Виговського, тоді ще генерального писаря Війська Запорозького, канцлеру Стефану Коричинському, датованому 18 квітнем 1657 р. й опублікованому у третьому томі «Памятников...»²⁴, міститься згадка про дану печатку, якою було скріплено лист. Отже, можна зробити висновок, що родина Виговських мала власний герб ще до 1659 р.

Polskie Towarzystwo Heraldyczne зробило вагомий внесок у розвиток спеціальних історичних досліджень, які стосувалися, зокрема, Правобережної України. Статті, що друкувалися на сторінках його «Miesięcznika Heraldycznego», певною мірою відображали тогочасний розвиток історичної науки на теренах Другої Речі Посполитої. Аналіз наукового доробку членів Polskiego Towarzystwa Heraldycznego дає змогу констатувати, що історія та діяльність представників української шляхти викликала значний інтерес у представників тогочасної польської історичної науки. Тож історичні дослідження вчених Polskiego Towarzystwa Heraldycznego слід розглядати як важливе джерело вивчення історії української шляхти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ Масук Р.В. Польські наукові історичні товариства Львова останньої чверті XIX – 30-х років XX ст.: виникнення, розвиток та формування інтелектуального середовища: Автореф. дис... канд. істор.наук / ЛІНУ ім. І.Франка. – Львів, 2009. – 20 с.
- ² Toczek A. Czasopismo historyczne we Lwowie (1867–1918) // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX – XX w. / [pod red. Maternickiego J., Zaskilniaka L.]. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – T.3. – S.175–198.
- ³ Pudłowski L. Polskie towarzystwo heraldyczne. Zarys dziejów. 1906–1939 // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. – Warszawa, 1993. – T.1 (12). – S.153–172.
- ⁴ Semkowicz W. Rozwój nauk pomocniczych historii w latach 1886–1936. – Lwów, 1937. – S.19.
- ⁵ Pierzchala L. Kronika Polskiego Towarzystwa Heraldycznego // Miesięcznik Heraldyczny. – 1933. – №12. – S.193.
- ⁶ Semkowicz W. Rozwój nauk pomocniczych historii w latach 1886–1936. – S.22.
- ⁷ Sprawy Towarzystwa heraldycznego // Miesięcznik heraldyczny. – 1908. – №3. – S.46.
- ⁸ Ibid. – S.47.
- ⁹ Semkowicz W. Franciszek Piekosiński jako heraldyk isfragistyk // Kwartalnik historyczny. – 1908. – R.22. – Z.2–3. – S.232.
- ¹⁰ Małeki A. Znaczenie unii horodelskiej w r. 1413 z punktu widzenia heraldycznego // Kwartalnik historyczny. – 1898. – R.12. – S.757.
- ¹¹ Semkowicz W. Franciszek Piekosiński jako heraldyk isfragistyk. – S.234.
- ¹² Ланно-Данилевский А. Печати последних Галицко-Владимирских князей и их советников // Болеславъ-Юрій II, князь всей Малой Руси: сборникъ матеріаловъ и изследований. – СПб., 1907. – С.211–308.
- ¹³ Barwiński B. Pieczęcie bojarów halicko-włodzimierskich z pierwszej połowy XIV w. // Miesięcznik heraldyczny. – 1909. – Nr.8–9. – S.117.
- ¹⁴ Ibid. – S.119.
- ¹⁵ Semkowicz W. O rodzie Dragów-Sasów // Miesięcznik heraldyczny. – 1908. – №3. – S.35–37.
- ¹⁶ Ibid. – S.36.
- ¹⁷ Wyrostek L. Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. – 1932. – T.11. – S.130.
- ¹⁸ Halecki O. Koriatowicze a przodkowie Holszańskich i Czartoryjskich // Miesięcznik Heraldyczny. – 1939. – №6. – S.88.
- ¹⁹ Halecki O. Chaleccy na Ukrainie // Miesięcznik heraldyczny. – 1910. – №8–9. – S.136.
- ²⁰ Ibid. – S.137.
- ²¹ Czołowski A. Udostojnienie herbu Jana Wyhowskiego, hetmana wojsk zaporoskich, z r. 1659 // Miesięcznik heraldyczny. – 1909. – №12. – S.167.
- ²² Halecki O. O pierwotnym herbie Wyhowskich // Miesięcznik Heraldyczny. – 1910. – №6–7. – S.107.
- ²³ Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Т.2. – К., 1846. – Табл.IV.
- ²⁴ Там же. – Т.3. – К., 1852. – С.137.